

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13^{ΗΣ} ΙΟΥΝΙΟΥ 2002

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ (ΖΗΖΙΟΥΛΑ)

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Νικόλαος Κονομῆς** κατὰ τὴν παρουσίαση τοῦ κατωτέρω βιβλίου λέγει τὰ ἑξῆς:

Ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐκδόθηκε τὸ 2000 μιὰ μονογραφία ποῦ τιτλοφορεῖται: *Ἀνέκδοτα στιχουργήματα τοῦ θρησκευτικοῦ θεάτρου τοῦ 13^{ου} αἰώνα, ἔργα τῶν ὀρθόδοξων Χίων κληρικῶν Μιχ.[αἰῆλ] Βεστάρχη, Γρηγ.[ορίου] Κονταράτου, Γαβρ.[ιῆλ] Προσοψᾶ, ἔκδοσις κριτικὴ μετ' εἰσαγωγὴν, σχόλια καὶ εὐρετήρια. Μ.[ανούσου] Ι. Μανούσακα – Β.[άλτερ] Ποῦχγερ, Ἀθήνα 2000, 411 σελίδες, 4 πίνακες.*

Πρόκειται γὰρ τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν πέντε θρησκευτικῶν δραμάτων ἀπὸ τῆς Χίου τοῦ 17^{ου} αἰώνα, σὲ δημοτικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ μετ' ἐπιδράσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλῶσσας, ποῦ ἐτόιμασαν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Μανούσος Ἰ. Μανούσακας, ἐπόπτης τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ, καὶ ὁ Βάλτερ Ποῦχγερ, τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεατρικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Ὁ πρῶτος τῶν ἐκδοτῶν εἶχε παρουσιάσει στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, σὲ ἀνακοίνωσίν του, τὸ εὕρημα, ποῦ ἀποτελεῖ ἀπὸ πολλὰς πλευρὰς καὶ μιὰ σημαντικὴ ἀποκάλυψις: «Πέντε ἄγνωστα στιχουργήματα τοῦ ὀρθόδοξου θρησκευτικοῦ θεάτρου ἀπὸ τῆς Χίου (17^{ου} αἰ.) ξαναφερμένα στὸ φῶς ἀπὸ ἀφανισμένο χειρόγραφο», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 61, 1989, σσ. 316-334. Τὸ ἐν λόγω χειρόγραφο μετ' τὰ πέντε θρησκευτικὰ δράματα δημοπρατήθηκε τὸ 1973 στὸ γνωστὸν οἶκο Sotheby στὸ Λονδίνο, ἀλλὰ, παρὰ τίς προσπάθειες τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν νὰ τὸ ἀποκτήσει, κατέληξε στὴ βιβλιοθήκην τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου στὴν Κύπρον, ὅπου κάηκε κατὰ τὴν πυρ-

πόληση του Προεδρικού Μεγάρου στα γεγονότα στις 15 Ιουλίου στη Λευκωσία. Ο Κύπριος ιστορικός, Θεόδωρος Παπαδόπουλλος, ανακάλυψε αργότερα στην Αγγλία φωτοαντίγραφο του χαμένου χειρογράφου, και από αυτό επιχειρήθηκε η σύνταξη της παρούσας έκδοσης.

Η σημασία της έκδοσης των θεατρικών αυτών κειμένων έγκειται στα εξής: 1) εμπλουτίζει αποφασιστικά την ισχνή ελληνική προεπαναστική δραματολογία και το θρησκευτικό θέατρο του 17ου αιώνα· 2) αποδεικνύει πώς υπάρχει, ανάμεσα στην αναγεννησιακή ελληνική λογοτεχνία και το Διαφωτισμό, ένα υφολογικό στρώμα μαρόκ και ροκοκό, αντίστοιχο προς εκείνο άλλων ευρωπαϊκών λαών· 3) εισάγει ένα τελείως καινούργιο κεφάλαιο στην ιστορία του ελληνικού θεάτρου, δίπλα στο Κρητικό και Έπτανησιακό θέατρο – με το πρώτο συνδέεται μάλιστα άμεσα· 4) διευρύνει σημαντικά την Ιστορία της μεταβυζαντινής ελληνικής λογοτεχνίας με πέντε κείμενα σημαντικής έκτασης· 5) προσκομίζει γλωσσολογικό υλικό για την εξέλιξη της ελληνικής λογοτεχνικής γλώσσας μετά την άκμή της Κρητικής λογοτεχνίας· 6) αποδεικνύει ότι κατά το 17ο αιώνα και ορθόδοξοι κληρικοί αρχίζουν να συνθέτουν θεατρικά έργα και να οργανώνουν σχολικές παραστάσεις κατά το πρότυπο ορισμένων καθολικών ταγμάτων, παραμερίζοντας την παραδοσιακά άρνητική στάση της Εκκλησίας απέναντι στα θεάματα από την εποχή του μαχόμενου Χριστιανισμού των πρώτων αιώνων· 7) δίνει αναμφισβήτητα δείγματα ότι στη θρησκευτική ιστορία του νησιώτικου χώρου κατά την Τουρκοκρατία δεν υπήρχαν απλώς μόνο φάσεις ειρηνικής συνύπαρξης ορθόδοξων και καθολικών κληρικών, αλλά, σε μερικές περιπτώσεις, και ενεργητικής σύμπραξης στον τομέα της εκπαίδευσης, στα πλαίσια της οποίας πραγματοποιούνταν οι θεατρικές παραστάσεις· φωτισμένες προσωπικότητες, όπως ο ορθόδοξος ιεροκήρυκας της Χίου Μιχαήλ Βεστάρχης, συγγραφέας τριών από τα πέντε δραματικά θρησκευτικά έργα, και ο ήγούμενος της Ίησουιτικής μονής του Αγίου Αντωνίου του Έξωμερίτη, Δομήνικος Μαυρίκιος, επίσης Χιώτης, πρωτύτερα οργανωτής θεατρικών παραστάσεων στην Κωνσταντινούπολη, δεν δίσταζαν να παραμερίσουν τις όποιες διαφορές και να συνεργαστούν για το καλό του τόπου τους: ο Μιχαήλ Βεστάρχης δίδασκε τόσο στο ορθόδοξο φροντιστήριο των Αγίων Αναργύρων όσο και στο ιησουιτικό κολλέγιο του Αγίου Αντωνίου, και έμισθοδοτείτο από τη Ρώμη.

Το βιβλίο χωρίζεται στα εξής μέρη: τόν Πρόλογο, τη Βιβλιογραφία, την Είσαγωγή, τα Κείμενα, τα Σχόλια και τα Εύρετήρια. Στον Πρόλογο περιγράφεται η μακρόχρονη συνεργασία των δύο εκδοτών και καθορίζεται η σημασία της έκδοσης. Στη Βιβλιογραφία αναγράφονται τα κυριότερα βοηθήματα, που χρησιμοποιήθηκαν κατά τη σύνταξη του έργου. Η Είσαγωγή χωρίζεται σε οκτώ κεφάλαια. Το πρώτο αφορά το χειρόγραφο· τα πέντε θρησκευτικά έργα βρίσκονται σε ένα σύμμεικτο κώδικα με ποικίλα χιώτικα θέματα και έχει αντιγραφεί τον Ιωάννη Μαυροκορδάτο,

ἀδελφὸ τοῦ γνωστοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων. Ἡ σύνταξη τοῦ ὀγκώδους κώδικα ἔγινε πιθανῶς μετὰ τὸ 1676 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1684.

Τὸ δεύτερο κεφάλαιο ἀσχολεῖται μὲ τὴ βιογραφία τῶν τριῶν κληρικῶν δραματουργῶν. Τὰ περισσότερα γνωστὰ στοιχεῖα εἶναι γιὰ τὸν Μιχαὴλ Βεστάρχη, ὁ ὁποῖος πέθανε τὸ 1662 καὶ ἦταν διδάσκαλος τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ὡς ἱεροκέρυκας καὶ ἐφημέριος στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος εἶχε ὑψηλὴ ὑπόληψη καὶ ἀναγνώριση στοὺς Ὀρθοδόξους τοῦ νησιοῦ· ὀργάνωσε μιὰ θρησκευτικὴ ἀδελφότητα τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, γιὰ τὴν ὁποία πιθανότατα ἔχει γράψει τὸ πρῶτο του ἔργο, ἀφιερωμένο στὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου. Ἡ συνεργασία του μὲ τὸ κολλέγιο τῶν Ἰησουιτῶν ἀρχίζει τὸ 1642 καὶ διαρκεῖ ὡς τὸ θάνατό του. Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Propaganda fide ἔχουν δημοσιευτεῖ σὲ εἰδικὸ μελέτημα, ποὺ συντάξαν ὁ Βάλτερ Ποῦγχερ καὶ ὁ Θωμᾶς Παπαδόπουλος: «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὸν Χιωτὴ ἱερέα καὶ δραματουργὸ Μιχαὴλ Βεστάρχη», στὴν *Παράβασι*. *Ἐπιστημονικὸ Δελτίο τοῦ Τμήματος Θεατρικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 3, 2000, σσ. 63-122. Γιὰ τὸν δεύτερο ἱερέα, τὸν Γρηγόριο Κονταράτο, δὲν γνωρίζουμε λεπτομέρειες, ἀλλὰ ὁ τρίτος, ὁ Γαβριὴλ Προσοψᾶς, ἦταν μαθητὴς τοῦ Βεστάρχη, ἐκφώνησε τὸ 1662 καὶ τὸν ἐπικηδεῖο λόγο γιὰ τὸ θάνατό του καὶ ἦταν τουλάχιστον ἐπὶ 40 χρόνια διδάσκαλος στὸ ὀρθόδοξο φροντιστήριό τοῦ Ἁγίου Βίκτωρος, τὸ ὁποῖο χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο δίνει μιὰ σύνοψη τοῦ περιεχομένου τῶν πέντε δραματικῶν ἔργων: τὰ πρῶτα τρία εἶναι τοῦ Βεστάρχη – γιὰ τὰ «Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου», τὰ «Πάθη τοῦ Χριστοῦ» καὶ γιὰ τοὺς «Ἑπτὰ παῖδες Μακκαβαίους», τὸ τελευταῖο εἶναι ἔργο ἐκτενέστατο μὲ ἓνα ἰντερμέδιο γιὰ τὴ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» καὶ ἓνα κωμικὸ ἰντερμέδιο στὸ τέλος γιὰ κάποιον ἀστρολόγο-μάντη. Οἱ τίτλοι τῶν θρησκευτικῶν ἔργων ἔχουν μεγάλη ἔκταση, ὅπως αὐτὸ συνηθίζοταν τὴν ἐποχὴ τοῦ Μπαρόκ. Ὁ Γρηγόριος Κονταράτος εἶναι ὁ ποιητὴς τοῦ δράματος γιὰ τοὺς «Τρεῖς παῖδες ἐν καμίνῳ» καὶ ὁ Γαβριὴλ Προσοψᾶς τοῦ ἔργου «Δράμα περὶ τοῦ γεννηθέντος τυφλοῦ», ποὺ ἔχει δύο ἰντερμέδια γιὰ τὸ στοίχημα τῶν σωματοφυλάκων τοῦ βασιλιᾶ Δαρείου σχετικὰ μὲ τὸ τί ὑπερισχῆει στὸν κόσμος.

Τὸ τέταρτο κεφάλαιο ἀναφέρεται σὲ «Πηγές καὶ ἐπιδράσεις». Ὅλα τὰ ἔργα προέρχονται θεματικὰ ἀπὸ τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη. Ἡ σύλληψη τοῦ πρώτου ἔργου ἐπηρεάζεται καὶ ἀπὸ ἓναν βυζαντινὸ εἰκονογραφικὸ τύπο: «Ἄνωθεν οἱ προφῆται», ὑπότυπο τῆς «Ρίζας τοῦ Ἰησοῦ», ποὺ δείχνει τὴν Παναγία μὲ ἓνα δέντρο, στὸ ὁποῖο κάθονται δώδεκα προφῆτες καὶ προπάτορες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μὲ τὰ εἰληγάρια στὰ χέρια, ὅπου ἀναγράφονται οἱ προρρήσεις τοὺς σχετικὰ μὲ τὴ Θεοτόκο. Στὸ τρίτο ἔργο ὑπάρχουν καὶ ἀπηχῆσεις τῆς κρητικῆς τραγωδίας «Ἐρωφίλη» τοῦ Γεωργίου Χορτάτση, ὅπως καὶ στὸ πέμπτο, ὅπου στὸν πρόλογο καὶ

επίλογο ὁ Προσοψᾶς ἀντιγράφει σὲ μεγάλην ἔκταση τὸν πρόλογο τοῦ Χάρου ἀπὸ τὴν «Ἐρωφίλη», ἐνῶ γιὰ τὴν ἀφιέρωση χρησιμοποιοῖ τὴν ἀφιέρωση τῆς κρητικῆς τραγωδίας «Βασιλεὺς ὁ Ροδολίνος» τοῦ Ἰωάννη Ἀνδρέα Τρωίλου (1647). Αὐτὸ πρέπει ἴσως νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς μιὰ συνειδητὴ προσπάθεια συνέχισης τῆς παράδοσης τοῦ Κρητικοῦ θεάτρου καὶ προϋποθέτει ὅτι στὶς βιβλιοθηκῆς τῶν θρησκευτικῶν σχολικῶν ἰδρυμάτων τῆς Χίου ὑπῆρχαν οἱ πρῶτες ἐκδόσεις ἢ χειρόγραφα τῶν ἔργων αὐτῶν.

Τὸ πέμπτο κεφάλαιο ἀναλύει «Γλώσσα καὶ στιχογραφία», τὸ ἕκτο ἀναπτύσσει θέματα «Δραματουργικά καὶ θεατρολογικά», – μερικὰ ἀπὸ τὰ ἔργα εἶναι ἰδιαίτερα θεαματικά, ὅπως τὸ τρίτο μὲ τὸ πολλαπλὸ μαρτύριο τῶν παιδῶν Μακκαβαίων ἐπὶ σκηνῆς, ἢ τὸ τέταρτο, ποὺ δείχνει τὴ φλεγόμενη κάμινο μὲ τοὺς τρεῖς παῖδες στὴ φωτιά καὶ τὸν ἄγγελο ποὺ τοὺς δροσίζει. Τὸ ἕβδομο κεφάλαιο προβαίνει στὴ «Λογοτεχνικὴ ἀξιολόγηση: ἡ θέση τῶν ἔργων στὴ νεοελληνικὴ δραματουργία». Τὸ ὄγδοο καὶ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς Εἰσαγωγῆς καθορίζει τὶς ἀρχές τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν κειμένων.

Ἀκολουθοῦν τὰ ἴδια τὰ κείμενα, ποὺ ἀνέρχονται συνολικὰ σχεδὸν σὲ 5000 στίχους· σὲ κάθε σελίδα δίνεται μετὰ τὸ κείμενο ὁ apparatus fontium γιὰ τὶς πηγές καὶ ὁ apparatus criticus γιὰ τὶς φιλολογικὲς ἐπεμβάσεις καὶ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου, ποὺ λόγῳ τῆς βιασύνης καὶ τῆς ἑλλιποῦς ὀρθογραφίας τοῦ ἀντιγραφέα παρουσιάζει πολλὰ προβλήματα. Τὰ Σχόλια χωρίζονται σὲ «Φιλολογικά καὶ Δραματολογικά», ὅπου συζητοῦνται λεπτομερειακὰ ὅλα τὰ ζητήματα ποὺ παρουσιάζουν τὰ δραματικά κείμενα καὶ τὸ περιεχόμενό τους, ἀκόμα καὶ ἡ σκηνικὴ τους πραγματοποίησις καὶ σχόλια γιὰ «Πηγές καὶ πρότυπα», ὅπου γίνεται συστηματικὴ ἀντιβόλῃ τῶν σχετικῶν χωρίων. Ἰδιαίτερα δυσεπίλυτα προβλήματα προέκυψαν ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι λόγῳ τοῦ ὄγκου τοῦ κώδικα οἱ ἐσωτερικὲς ἀκρῆς τῶν σελίδων δὲν μπορούσαν νὰ φωτοανατυπωθοῦν· στὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκονται συχνὰ οἱ ἐνδείξεις τῶν ὀμιλούντων προσώπων σὲ συντομογραφία, ὅποτε ἡ ἀποκατάσταση τοῦ διαλόγου καὶ ἰδίως στὰ πολυπρόσωπα ἔργα, ἦταν ἔργο δυσχερές. Βρέθηκαν ὅμως ἱκανοποιητικὲς λύσεις σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις· ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς ἀποκατάστασης αὐτῆς συζητεῖται λεπτομερειακὰ στὰ Σχόλια.

Ὁ τόμος κλείνει μὲ τὰ Εὐρετήρια: τὸ Εὐρετήριο τῶν κύριων ὀνομάτων, προσώπων καὶ τόπων τῶν ἐκδιδόμενων κειμένων, τὸ ἑλληνικὸ Γλωσσάριο μὲ τὶς ἰδιωματικὲς λέξεις, τὶς ἰδιαίτερες σημασίες λέξεων καὶ τοὺς ἀξιοπρόσεκτους τύπους, ἕνα Γλωσσάριο ἐβραϊκῶν λέξεων, καὶ ἕνα γενικὸ Πίνακα κύριων ὀνομάτων τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ τῶν Σχολίων.

Μὲ τὴν ἐκδοση αὐτὴ προσφέρεται στὴν ἔρευνα, ἀλλὰ καὶ στὸ εὐρύτερο κοινὸ μιὰ ἄλλη, ἀγνωστὴ ὡς τώρα λογοτεχνικὴ πηγὴ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, ποὺ ἐπέζησε, σὰν ἀπὸ θαῦμα, ἀπὸ τὴν ἐξαφάνισις.